

Foucault üzerine Ders

Joshua Cohen (22 Ekim 2004)

1. Genel Temalar

- **Fâilin toplumsal kurulumu:** Şu ana kadar ele aldığımız çalışmaların çoğunluğu amaçları olan bir fâil (bireyler ya da devletler) kavrayışından yola çıkar ve bu fâilleri söz konusu amaçları gerçekleştirmek için rasyonel temellerde çaba gösteren özneler olarak resmeder. Haliyle, bu fâillerin nereden geldikleri, nasıl oluştukları merak edilir. Nasıl oluştuklarını sorarken bilmek istediğimiz şey, hem fâillerin neden başka amaçlara değil de sahip oldukları amaçlara sahip oldukları hem de nasıl olup da bireylerin—ister kişiler ister devletler olsunlar—amaçlarını belirleyen ve (az ya da çok etkili bir şekilde) bu amaçlara ulaşmak için araçlar seçen kararlı özneler olarak ortaya çıktıklarıdır. Bu soruya, aralarında sorumlu davranışla ilgili kültürel normların toplumsallaşma yoluyla edinilmesi de dâhil olmak üzere bir çok yanıt verilebilir. Foucault'nun açıklamasında, bireyleri, geleneksel teorilerdeki kararlı fâillere dönüştürmekte iktidarın, özellikle iktidarın disipline edici biçiminin rolü, vurgulanır. Bu bireyler doğada bulunmazlar; aksine, bedenleri ve faaliyetleri üzerinde doğrudan—ve en ince detaylarda—işleyen, ayrık toplumsal pratiklerle biçimlenirler. (Bu, Uluslararası İlişkiler'de, koşullara bağlı kısıtların devletlere bütünlüklü, rasyonel fâilliği dayattığı fikrine benzer.)

- **Şüphenin yorumbilgisi:** Bireylerin fâiller olarak biçimlendirilmesinde iktidarın, özellikle disipline edici iktidarın rolünü vurgulamak, kısmen, iktidar tarafından belirlenmiş olmaktan ziyade değerlerle bütünleşik olduklarını düşündüğümüz için değer verdiğimiz uygulamaların biçimlendirilmesinde iktidarın aslî rolü hakkındaki daha genel bir görüşün parçasıdır. Özellikle, beşeri bilimlerde bilgi arayışı ve hukuk ve siyasette adalet arayışı, aşikâr olmayan ve açıkça rıza göstermediğimiz şekillerde iktidar tarafından itkilendirir. Öyleyse, (i) İnsani bilimlerde (klinik tıp, çocuk psikolojisi, eğitim psikolojisi) disipline edici iktidar ve bu tür iktidarla bağlantılı olan gözetim, normallik/standartlaştırmayla ilgili kaygılar ve süreğen değerlendirme üzerine kuruludur: Daha temelde, terbiyeyi/itaati ve işe yararlığı üretmek hedeflerinin karışımıyla kurulur. (ii) Hukuk devleti ve demokrasiyle bağıntılandığımız eşitlik, özgür ve eşit özneler olarak tanımladığımız bireyleri şekillendiren disipline edici uygulamalar üzerine kuruludur: “Formel, hukuki özgürlüklerin temelinde, gerçek, bedeni disiplinler yatar” (222). Disiplin, formel olarak özgür ve eşit bireylerden oluşan bir toplumda toplumsal düzen için gereken itaati temin eder. “[T]oplumsal bedenin uyumu”nu sağlar (Two Lectures, s. 106). Daha geniş bir kapsamda, bireyler üzerindeki kısıtların esnetilmesine referansla tanımlanan tarihsel süreçler, esasen, daha az korkunç ve daha az şiddetli olması muhtemel, ancak daha titiz bir denetim mekanizmasına sahip yeni kısıtlama biçimlerini—yeni iktidar türlerini/teknolojilerini—içerir.

- **İktidarın Yayılmacı Doğası:** Daha genel olarak, iktidar, toplumsal süreçlere yaygın bir şekilde masetmiştir. İktidarın bu, her zaman, her yerdeliğini anlamak için merkezî bir otorite tarafından uygulanan (egemenlikle bağıntılı) ya da tek bir grubun (sınıfın) tahakkümündeki iktidar resmini bir kenara koymamız gerekir. Burada, ayrıştırılarak ele alınması gereken, iktidarı uygulayan fâil değil, yaygın bir toplumsal kurumlar ve pratikler kümesi içerisinde bulunan iktidarın teknolojisidir— iktidarı kullanma biçimi. Her ne kadar iktidara, merkezî iktidarın kullanımının hukuk ve rıza vasıtasıyla meşrulaştırıldığı durumlarda egemen bir otoriteden yayılan bir olgu olarak bakıldığında iktidar teknolojisinin söz konusu toplumsal pratikler içerisindeki konumu gizlense ve üstü örtülse de, bu böyledir.

2. Cezalandırmayla İlgili Genel Argüman

Disipline edici iktidarla ilgili argüman cezalandırma erkiyle ve bu erkin uygulanması için özel bir yolun ortaya çıkışıyla ilgili daha özgül ve daha derinlikli bir argümanın parçasıdır.

Foucault cezalandırma erkinin düzenlenmesinin üç biçimi arasında ayrıma gider. Bu yollar farklı hukuk biçimleriyle bağlantılıdır: (1) Egemenin düşmanı olan ve gördüğü işkenceyle egemenin iktidarının tasdik edildiği suçlunun bedenine yönelik şiddet vasıtasıyla egemenin iktidarının törenselleştirmek için yoğun ve kesintisiz terörü kullanan monarşik hukuk; (2) hukukun ihlâliyle ilgili detaylı kamusal yaptırım çizelgelerini haber veren simgeler ve temsiller kullanan ve bireylerin eşit özneler olarak konumlarını yeniden tesis etmeyi amaçlayan reformcu hukukçular; reformcu hukukçular için hapis cezasına sadece istisnai durumlarda (diğerlerinin özgürlüklerini sınırlandıran suçlara karşılık olarak) başvurulmalıdır ve kamuyu kurallar konusunda eğitime ve bu kurallara uyulması için teşvikler sunmak açısından kullanışlı olan alternatif, geniş bir yaptırımlar alanı (kamu işleri, para cezaları, kamu önünde utandırma) kullanılmalıdır; (3) içerisinde, uzmanlaşmış bir idari aygıtın beden terbiyesi için zor kullandığı ve bireylerin alışkanlıklarında izler bıraktığı hapishaneler. Buradaki soru: Hapishanelerin— “cezalandırma erkinin baskıcı, bedeni hedef alan, yalıtılmış, gizli kapaklı modeli”—hâkim cezalandırma biçimi olarak hızla ortaya çıkış nedenleri nelerdir? Foucault'nun yanıtı, hapishanelerin ortaya çıkışının, her biri, aynı çok bileşenli “iktidar teknolojisi”ni kullanan okulları, hastaneleri, orduları ve fabrikaları kapsayan, çok daha geniş bir menzildeki disipline edici uygulamaların ortaya çıkışının bir parçası olduğu yönünde. Dolayısıyla, hapishanelerin ortaya çıkışını anlamak, disiplin toplumunun ne olduğunu, disipline edici iktidar tarzının ayrıştırıcı özelliğini, disipline edici iktidara başvurunun yaygınlığının ve böylelikle disiplin toplumunun kaynaklarını anlamakla mümkündür.

Bu durumda elimizde üç soru var: (1) Disiplin toplumu nasıl bir toplumdur ve disipline edici iktidarın özgüllükleri nelerdir? (2) Disipline edici iktidarın ana nitelikleri ve yöntemleri nelerdir? (3) Toplumsal bünyede disipline edici iktidar biçimi nasıl ve neden ortaya çıkar ve yayılır?

Üçüncü soruyla bağlantılı olarak, Foucault'nun disiplin toplumunun ortaya çıkışını, bizâtihi disipline edici iktidarın yaygınlaşmasıyla oluştuğunu ileri sürdüğü bireysel fâilliğe dair kavrayışlara dayanmadan nasıl açıklayabildiğine bakmak istiyoruz.

3. Disiplin toplumu/disipline edici iktidar genel hatlarıyla nedir?

- a) Disiplin: (i) Tahakküm için genel formül: İnsani çoklukları düzenlemek için farklı kurumlarda kullanılacak olan teknikler. Bu kurumlar arasında ordular (Protestan ordular modeli üzerinden kurulan), okullar (Cizvit okulları modeli üzerinden kurulan), hastaneler (askerî hastaneler modeli üzerinden kurulan) sayılabilir. (ii) Disiplinin niteliği: Detaylı/titizlikle düzenlenmiş olması; odağına bedeni/hareketi alıyor olması; mekânın, zamanın, hareketin düzenlenmesi. (iii) Genel olarak, disiplinlerin hedefi, bir çokluk içerisinde, uysallık ve fayda(lılık), itaat ve işe yararlık arasında ideal bir bileşimin gerçekleştirilmesidir. Burada, sadece kontrol etme değil, aynı zamanda, hem bireylerden hem de çokluktan etkin şekilde faydalanma ve bireyleri ve çokluğu azami düzeyde etkili hale getirme amacı söz konusudur. Bu açıdan, kölelikten, hizmetten, vasallıktan ve monastisizmden farklıdır. (iv) Daha özelden, üçlü bir hedeften bahsedilebilir: Hem siyasal hem de ekonomik maliyetleri asgari düzeye çekmek (direnişin ve görünürlüğün az olması); yoğun sonuçları azami düzeye çıkarmak (iktidarın kullanımında boşlukların ya da araların olmaması); aygıtların işlevlerini azami düzeye çekmek (eğitim, üretim, askerî güç, sağlık).
- b) *Disiplin toplumu*, disipline edici kurumlara—diğer bir ifadeyle, disipline edici iktidar teknolojilerinin kullanıldığı kurumlara— güvenin yaygın olduğu ve disipline edici iktidarın disipline edici olmayan iktidar biçimleriyle içiçe geçtiği bir toplumdur (216). Disiplinin sadece tehlikeli nüfusu tecrit etmek için kullanılmadığı, daha ziyade tüm toplumsal bünyeye yayıldığı bir toplum, ki, bu toplum on sekizinci yüzyılda görünürlük kazandı.

Bu durumda, insan gruplarını düzene sokmak için optimal bir uysallık ve işe yararlık bileşimini amaçlayan yöntemin nasıl ve neden hâkim olduğunu bilmek isteriz.

4. Disipline edici iktidarın özgül nitelikleri ve kullandığı araçlar nelerdir?

a) Disipline edici iktidar tarafından kurulan bireyselliğin dört boyutu:

- (i) **Hücreyel:** Hem muhalefeti (kısmen gözetim kısmen ayırma vasıtasıyla) kontrol etmek hem de en fazla ürünü çıkarmak için mekânın kontrolü ve insanların mekânlara (masalar kullanılarak) tahsisi. Disiplinin mekânsal boyutunun karmaşık işlevi, iş yerinde ya da

orduda insanları birbirlerinden kolayca yalıtamayacağınızla ilgilidir (bu bazı imalat biçimlerinde, parça başına işte işleyebilir ama koordinasyon gereken işlerde işlemez). Bu nedenle, kontrol altında tutulan bir işbirliğine ihtiyaç vardır.

- (ii) **Organik:** Bedenin kapasitelerini azami düzeye çıkarmak ve enerji israfını engellemek için bedenin terbiyesine yönelik *manevraların* kullanımı. Bedenin *faaliyetlerini* en küçük jestlere kadar terbiye etmek; tüm bedeni, bu belirli jestlerin azami etkililik ve hızda yapılmalarını sağlayacak şekilde terbiye etmek (el yazısını öğretirken, postür ve bedenin bütün kısımlarının konumlandırılmasıyla ilgili öğretilerde olduğu gibi); jestlerin ve bedenin baştan ayağa terbiyesinin kullanılan araçlara uymasını temin etmek (silahlar, makineler).
- (iii) **Genetik:** *Zamanın*, bireyleri gittikçe artan karmaşıklığındaki *talimlerden* geçirerek, bireylerin nihâi olarak, azami düzeyde kullanışlı olmalarını sağlayacak şekilde (öğretimde ya da askeriyede olduğu gibi) örgütlenmesi.
- (iv) **Birleştirici:** Görevlerin bölüşümünden ibaret olmayıp parçaların toplamından daha büyük olan bir güçler bileşimine ulaşmak için gereken taktiklerin kullanımı. Bireyler, birbirlerine uyum sağlayacak ve dolayısıyla ortaklaşa eylemleri nispeten basit direktiflerle (komutanların emirleri, öğretmenlerin buyrukları) tetiklenecek şekilde oluşturulurlar. “Disiplin, artık sadece [hücre] bedenlerin dağıtım sanatı ya da bu bedenlerden zamanın çıkartılma [organik] ya da biriktirilme [genetik] sanatı değildir; daha ziyade verimli bir makine elde etmek için güçleri birleştirme sanatıdır” (164).

b) Disipline edici güç tarafından kullanılan üç araç:

- (i) Gözlem (gözetim)
- (ii) Yargının normalleştirilmesi: Herkesin uyması gereken ve herkesin derecelendirilmesine ve yargılanmasına dayanak oluşturan ortak standart kümesi kullanmak.
- (iii) Sınava tâbi tutmak

5. Disiplin nasıl ve neden yayılıyor?

- a) Nasıl: (i) *İşlevsel tersine dönme:* Disiplinin rolünde, artan denetimden artan kapasiteye; kaçakları yakalamaktan daha etkili askerî gücü koordine etmeye ve oluşturmaya; fabrikadaki malların çalınmasını engellemekten emeğin üretkenliğini artırmaya; kurallara uymayan çocukları kapatmaktan faydalı faaliyet için terbiye etmeye doğru kayış. (ii) *Yığınlaşma* (saçılma): Gözetimin ve denetimin, çevreleyen nüfuslar üzerinde de yaygınlaşması (okullardan ebeveynlere ve komşulara;

hastanelerden çevredeki nüfusa); hareketli disipline edici örgütlenmelerin (coğrafi sorumluluk taşıyan hayır grupları) ortaya çıkması. (iii) Tabandan gelen girişimler karşısında, devletin, yerel başkaldırıları kontrol eden polis vasıtasıyla disipline müdahale etmesi.

- b) Neden? (i) Üçlü hedef (maliyetin azaltılması, kontrolün artırılması, çıktının artırılması) akışkan nüfustaki ve grupların ölçeğindeki (okullardaki, askeriyedeki) büyümeyle bağlantılı büyük demografik hıza ve üretken aygıtların (ekonomik, eğitimsel, askerî ve tıbbi) ölçek ve karmaşıklık açısından büyümesine “tekabül eder”. (ii) Bu değişen koşullar altında düzeni (kârlılığı?) yeniden kurabilecek yeni düzenlemeler geliştirmek anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz “büyümlerin korelasyonunun ayarını yapma” gereği söz konusudur. (iii) Mevcut iktidar biçimlerinin (monarşi, feodal hiyerarşi, yerel mekanizmalar) maliyeti (Hazine açısından verimliliğe dayanmak itibarıyla, nüfus açısından direnişin desteklenmesi itibarıyla) çok yüksektir. (iv) Disiplinler, insan çokluklarını ve yeni üretken aygıtları düzene sokma—verimsizliği azaltma, direnişin üstesinden gelme, her bir unsurun kapasitesini artırma, koordinasyonu geliştirme—yolları olarak ortaya çıkarlar.

Öyleyse, disiplinler büyük sayıların ve büyük kurumların kontrol altında tutulmasının ve üretici bir şekilde kullanılmasının araçlar olarak ortaya çıkarlarken, kontrol için gereken aygıtların maliyetlerini de düşürürler: “[D]isiplin bedenini, en az maliyetle, ‘siyasal’ bir güç olarak geriletildiği ve işe yarar bir güç olarak azami düzeye çıkartıldığı bütünlüklü bir tekniktir” (221). Disiplin, “çoklukları kullanışlı hale getirebilmek için kontrol etmesi gereken iktidarın kusurlarını azaltarak çoklukların kullanışlı boyutlarını artırmayı mümkün kılan anlık teknik icatlar topluluğudur” (220).

- c) Bu durumda, disiplinin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasıyla ve disiplin toplumunun oluşumuyla ilgili nasıl bir açıklama yapabiliriz? Tabii ki, kendi çıkarları ve fikirleri temelinde eyleyen fâillere odaklanan bir açıklama değil. Daha ziyade işlevsel bir açıklama: Diğer bir ifadeyle, oluşumunun belirli sonuçlara yol açtığı gerçeğine bağlı olarak kurduğumuz, yeni bir iktidar biçimi anlatısı var. Ve sonuçlar sadece yaşamın devam ettirilmesiyle ilgili bir mesele olarak değil, daha ziyade en iyi hale sokmak meselesi olarak görülebilir: Azami çıktıyı en az maliyetle elde etme yöntemleri (ya da ve hâttâ artan düzeyde çıktıyı azalan maliyet yöntemleriyle elde etme). Şimdi, bu tür bir açıklama, Foucault’nun disiplin toplumunun ortaya çıkışını bireysel düzeyde tanımlanan fâillere dayanmadan açıklama amacına uyar. Fakat disipline edici iktidarın/disiplin toplumunun belirtilen sonuçlara sahip olduğu gerçeği (bunun gerçek olduğunu varsayarsak), oluşumunun nedenlerine neden yol açsın? İşlevsel açıklamaların içini doldurmanın iki standart yolu vardır: Darwinci yol ve hedef temelli yol.

- i) Darwinci açıklama bir durumun mevcudiyetini, o durumun bir organizmanın sıhhatine katkısına referansla açıklar ve ardından, rekabetçi bir ortamda sadece sıhhati güçlendirici koşullara sahip olan organizmalar yaşayabildikleri için organizmaların sıhhati güçlendirici koşullara sahip olmalarının hiç de şaşırtıcı olmadığını gözlemler. Doğal seleksiyon anlatısının, toplumsal açıdan sorunu, rekabetçi mekanizmanın sanıldığı kadar işler olmamasıdır: Şöyle ki, ölmekte olan sistemleri görmeyiz.
- ii) Hedef temelli açıklama, fâiller arzuladıkları koşulları elde etmek için değişiklik yapılması gerektiğini görebildikleri ve bu fâiller gereken değişiklikleri uygulamaya koyabilmek için gereken kapasiteye sahip oldukları için arzu edilebilir sonuçları getiren değişikliklerin olduğunu ileri sürer. Şimdi, doğru anlatı bu olabilir. Fakat Foucault'nun rahatlıkla kullanabileceği anlatı olamaz. Zira, bu açıklama kapsamında değişikliklerin açıklayanı olanın, halihazırda oluşturulmuş fâiller olduğu farzedilir.